

Богатирьов А. І.,
*кандидат юридичних наук,
помічник-консультант народного депутата
Верховної Ради України*

РОЛЬ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

ROLE OF SPECIAL-CRIMINOLOGICAL PREVENTION MEASURES OF PENITENTIARY CRIME

У статті розкрито спеціально-кримінологічні заходи запобігання пенітенціарній злочинності, розглянуто основи форм і методів роботи персоналу органів та установ виконання покарань у сфері такої діяльності. Акцентовано увагу на оперативно-розшуковій профілактиці як одному з найскладніших, однак і найефективніших, видів запобігання пенітенціарній злочинності. Розкрито позиції науковців і практиків щодо проблем спеціально-кримінологічного запобігання вчиненню злочинів в органах та установах виконання покарань, а також винесено певні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: *спеціально-кримінологічні заходи, запобігання, пенітенціарна злочинність, персонал, виконання покарань.*

В статье раскрыто специально-криминологические меры предупреждения пенитенциарной преступности, рассмотрены основы форм и методов работы персонала органов и учреждений исполнения наказаний в сфере такой деятельности. Акцентируется внимание на оперативно-розыскной профилактике как одному из самых сложных, однако и наиболее эффективных, видов предотвращения пенитенциарной преступности. Раскрыты позиции ученых и практиков относительно проблем специально-криминологического предупреждения совершения преступлений в органах и учреждениях исполнения наказаний, а также вынесены определенные предложения по совершенствованию действующего законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: *специально-криминологические способы, предупреждение, пенитенциарная преступность, персонал, исполнение наказания.*

The article deals specifically criminological, penal measures to prevent crime, discussed the basics of forms and methods of work of the personnel and penal institutions in such activities. Attention is focused on operational-search prevention as one of the most difficult but the most efficient and species penal crime prevention. Exposed positions scholars and practitioners about the problems of specially-criminological prevention of crimes in organs and penal institutions, and made some suggestions for improving the existing legislation in this area.

Key words: *special-criminological methods, prevention, penal crime, staff, execution of punishment.*

Постановка проблеми. Розв'язання проблеми запобігання злочинам в органах та установах виконання покарань, безперечно, неможливе без застосування заходів загальносоціального рівня, серед яких варто виділити такі: економічні, соціальні, організаційні, технічні, освітні, виховні, правові тощо. Водночас треба зауважити, що спеціально-кримінологічне запобігання пенітенціарній злочинності має часові межі та реалізується в розрізі окремих його складових, зокрема таких: установа виконання покарань першого, другого та третього рівня; строк відбування покарань; особа, яка вчинила злочин вперше або раніше судима, тощо.

Сутність спеціально-кримінологічного напрямку запобігання пенітенціарній злочинності полягає в здійсненні впливу на причини й умови та інші обставини, з якими пов'язане існування цього негативного соціального явища та його прояв у вчиненні конкретного кримінального правопорушення в місцях позбавлення волі засудженою особою.

Метою статті є розкриття спеціально-кримінологічних заходів запобігання пенітенціарній злочинності й вироблення на цій основі форм і методів роботи персоналу органів та установ виконання покарань у сфері такої діяльності.

Стан дослідження. У статті використані праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема роботи Ю.М. Антоняна, Ю.В. Бауліна, М.І. Бажанова, В.М. Бородіна, І.В. Боднара, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, В.В. Голіної, Б.М. Головкина, Г.С. Гаверова, О.М. Джужи, А.І. Долгової, Л.С. Дубчак, В.М. Дрьоміна, Д.О. Зубова, А.П. Закалюка, В.С. Зеленецького, О.Г. Колби, Я.М. Квітки, В.М. Кудрявцева, І.І. Карпеця, О.М. Костенка, А.В. Кирилюка, Н.Ф. Кузнецової, Н.С. Лейкіної, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, М.С. Пузирьова, М.А. Скрябіна, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, М.С. Таганцева, А.П. Тузова, В.І. Шакуна та багатьох інших.

Проведений аналіз праць зазначених учених, результатів емпіричних досліджень свідчить, що питання, пов'язані зі спеціально-кримінологічними заходами запобігання пенітенціарній злочинності, розглядаються вченими фрагментарно, а тому потребують подальшої наукової розробки та вимагають сучасного бачення й осмислення, зокрема в контексті діяльності Державної пенітенціарної служби України.

Виклад основного матеріалу. Отже, застосування саме спеціально-кримінологічних заходів запобігання пенітенціарній злочинності мають за мету недопущення вчинення злочинів із боку засуджених в органах та установах виконання покарань. Спеціальне призначення щодо виявлення та ліквідації, блокування, нейтралізації детермінант цієї злочинності – це головна особливість спеціально-кримінологічного запобігання.

Заслуговує на увагу позиція О.Г. Колби про те, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в установах виконання покарань має розглядатися як вид практики на концептуальній науковій основі, спрямованої на недопущення антигромадських проявів у місцях позбавлення волі, де запобігання виступатиме як певна сукупність ідей, концепцій, наукових гіпо-

тез, проектів, практичних рішень, спрямованих на забезпечення відповідної діяльності держави й суспільства. Крім цього, зазначений вид запобігання злочинам, на думку вченого, має бути спрямованим на те, щоб виключити антигромадську поведінку й тим самим створити умови нормального функціонування установ виконання покарань [1, с. 259].

Отже, спеціально-кримінологічні заходи запобігання пенітенціарній злочинності покликані здійснювати безпосередній вплив на злочинність в органах та установах виконання покарань. Вони застосовуються для вирішення поставлених перед цими органами й установами завдань щодо виконання покарань і запобігання злочинам.

Останні дослідження з пенітенціарної кримінології визначають спеціально-кримінологічне запобігання злочинам в установах виконання покарань як діяльність органів та установ виконання покарань, яка спільно з іншими суб'єктами цього запобігання злочинам спрямована на виявлення й усунення (блокування, нейтралізацію) причин, умов та інших детермінант злочинності в місцях позбавлення волі [2].

За такого підходу спеціально-кримінологічне запобігання злочинам може бути визнано найбільш дієвим способом протидії злочинності в пенітенціарній сфері. Як вірно зауважує професор І.Г. Богатирьов, для організації ефективної роботи щодо запобігання пенітенціарній злочинності необхідно, щоб усі співробітники органів та установ виконання покарань добре володіли оперативною обстановкою, знали кримінально-правову та кримінологічну характеристику пенітенціарної злочинності, а також структуру міжособистісних відносин засуджених, які відбувають покарання [3, с. 170].

Спеціальний обов'язок щодо попередження й виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання чинне кримінально-виконавче законодавство (ст. 104 Кримінально-виконавчого кодексу України) покладає на оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань, які на підставі зазначеного галузевого законодавства, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що мають відповідний гриф обмеження допуску, здійснюють оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД).

Зокрема, відповідно до ст. 104 Кримінально-виконавчого кодексу України в колоніях здійснюється ОРД, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп із такою метою:

- забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб;
- попередження й виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання;
- вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень;

– надання правоохоронним органам, які здійснюють ОРД або кримінальне провадження, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів [4].

Завдяки цій діяльності можна запобігти на стадіях готування та замаху значній кількості злочинів, а також багатьом іншим правопорушенням, перекрити канали надходження до засуджених заборонених предметів, вилучити їх значну частину. Зокрема, у 2014 р. зусиллями оперативних підрозділів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів попереджено 5 330 злочинів проти 4 967 за 2013 р., або на 7,3% більше [5].

Причому жодний інший структурний підрозділ установ виконання покарань (відділ нагляду й безпеки, відділ соціально-виховної та психологічної роботи тощо) не зможе без оперативних підрозділів успішно протидіяти пенітенціарній злочинності, оскільки не має у своєму розпорядженні необхідних сил і засобів ОРД.

Саме ця особливість й виділяє оперативно-розшукове запобігання пенітенціарній злочинності в особливий підвид спеціально-кримінологічного запобігання. Ця позиція знаходять своє підтвердження і в останніх дослідженнях пенітенціарної злочинності [6, с. 11]. Підтримуємо думку С.І. Халимона, який вважає, що провідне місце оперативних підрозділів у запобіганні злочинності в установах виконання покарань обумовлено такими обставинами:

- наявність кримінального досвіду в засуджених, які відбувають покарання в пенітенціарних установах;
- обізнаність багатьох засуджених про методи роботи правоохоронних органів (у тому числі оперативних підрозділів);
- наявність зазначеного співтовариства з його особливою кримінальною ідеологією;
- виникнення протиріч у взаєминах між засудженими та персоналом;
- здатність засуджених ретельно приховувати наміри щодо продовження злочинної діяльності;
- латентність внутрішньогрупових кримінальних процесів у зазначеному співтоваристві в установах виконання покарань;
- наявність у засуджених певної «кваліфікації» під час вчинення окремих видів злочинів [7, с. 276].

До особливостей оперативно-розшукового запобігання в установах виконання покарань можна віднести такі:

- переважна частина профілактичних заходів проводиться щодо засуджених, які, як правило, неодноразово відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- діяльність оперативних підрозділів установ виконання покарань здійснюється на основі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» з особливостями, визначеними відомчими нормативно-правовими актами;
- профілактичні заходи оперативних підрозділів установ виконання покарань тісно пов'язані з виховним впливом на засуджених;

- більшість оперативно-профілактичних заходів проводиться негласно, проте в тісній взаємодії з гласними методами;
- територія, на якій проводяться профілактичні заходи, переважно обмежена установою виконання покарань;
- в установі виконання покарань право проводити оперативно-розшукові заходи надано тільки визначеним законом суб'єктам – оперативним підрозділам.

На підставі вищевикладеного робимо висновок, що діяльність персоналу органів та установ виконання покарань із профілактики правопорушень серед засуджених передбачає насамперед виявлення причин, зумовлених цими діями, та умов, що сприяють їх вчиненню, з подальшим розробленням заходів щодо усунення названих детермінант. Крім цього, зазначена діяльність може включати в себе як виявлення осіб, від яких можна очікувати порушень у встановленому порядку відбування покарання, так і застосування до них заходів виховного та профілактичного впливу.

Отже, спеціально-кримінологічне запобігання пенітенціарній злочинності має на меті вирішення таких завдань:

- виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень, вживати заходи щодо їх усунення;
- виявляти осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, а за необхідності ставити їх на оперативно-профілактичний облік;
- проводити оперативно-розшукові заходи щодо усунення впливу засуджених на інших осіб, які відбувають покарання;
- здійснювати безпосередній вплив на засуджених, від яких можна очікувати вчинення злочинів, або організувати такий вплив за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема використовуючи допомогу негласного апарату;
- з'ясувати ефективність здійснення оперативно-профілактичного впливу на засуджених;
- виявляти правопорушення, вчинені засудженими, та інформувати про них начальників відділень соціально-психологічної служби й інших посадових осіб;
- отримувати інформацію про злочинні групи засуджених і забезпечувати її використання з метою локалізації й роз'єднання цих груп;
- визначати достовірність позитивних результатів профілактичного впливу на засуджених, що перебувають на оперативно-профілактичному обліку;
- виявляти справжні наміри засуджених після звільнення й інформувати в необхідних випадках оперативні підрозділи органів внутрішніх справ із метою здійснення на звільнених оперативно-профілактичного впливу за місцем проживання [8, с. 51].

Позитивні результати роботи щодо запобігання пенітенціарній злочинності можуть бути досягнуті за більш високого рівня кваліфікації та профе-

сійної майстерності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, який, володіючи необхідними силами й засобами, зможе більш успішно вирішити покладені на нього завдання.

Важливу роль у підготовці й навчанні майбутніх пенітенціаристів-кримінологів відіграє Інститут кримінально-виконавчої служби, завдання якого – здійснення підготовки не просто пенітенціариста нового типу, а людини ділової, активної, здатної впроваджувати новітні технології в роботі органів та установ виконання покарань, уміти працювати в складних, а іноді й екстремальних умовах.

Окрім цього, хотілося б наголосити, що не останню роль у підвищенні ефективності запобігання пенітенціарній злочинності відіграє науковий супровід зазначеної діяльності. Тому заслуговує на увагу пропозиція В.П. Захарова щодо організації в кримінально-виконавчій системі методичного центру та дослідницької лабораторії з проблем ОРД [9, с. 112].

Зазначимо, що одним з очікуваних результатів виконання Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр., відповідно до п. 4 розділу VI «Підвищення ефективності діяльності персоналу органів, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів», є створення до 2017 р. відомчого науково-дослідного інституту [10].

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що важлива роль у запобіганні вчиненню злочинів засудженими відводиться заходам спеціально-кримінологічного запобігання пенітенціарній злочинності з метою виявлення й усунення причин та умов вчинення злочинів, а також створення умов, які утруднюють або взагалі виключають можливість їх вчинення.

Література:

1. Колб О.Г. Поняття, сутність та зміст спеціально-кримінологічного запобігання в установі виконання покарань України / О.Г. Колб // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : [посібник] / за ред. О.М. Джужи. – К. : НАВС, 2013. – С. 259.
2. Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / І.В. Боднар ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2012. – 244 с.
3. Богатирьов І.Г. Загальні засади пенітенціарної кримінології / І.Г. Богатирьов, М.С. Пузирьов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 1. – С. 170–178.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1129-15/print1377446910522248> ; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального проце-

- суального кодексу України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4652-17>.
5. Про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах за 2014 рік та заходи щодо його поліпшення : лист ДПтС України від 18 лютого 2015 р. № 10/1-953-Сд/2-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.
  6. Зубов Д.О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.О. Зубов ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2013. – 14 с.
  7. Халимон С.І. Оперативно-розшукове запобігання злочинності в установах виконання покарань / С.І. Халимон // Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : [посібник] / за ред. О.М. Джужи. – К. : НАВС, 2013. – С. 276–277.
  8. Артемьев Н.С. Профилактика рецидивной преступности (вопросы теории и практики) : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.С. Артемьев ; Чебоксарский кооперативный институт. – Рязань, 1998. – 177 с.
  9. Захаров В.П. Проблеми діяльності оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи щодо боротьби зі злочинністю за матеріалами Державного департаменту України з питань виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / В.П. Захаров. – Х., 2001. – С. 112.
  10. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 345 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF>.